

ДИМИТРИОС ГОНИС (Солун)

НОВОГРЪЦКИ ПРЕВОДИ — ВАРИАНТИ НА „МЪЧЕНИЕ НА ЙОАН НОВИ БЯЛГРАДСКИ“ ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

Пред общата опасност — турците — някои личности сред православните народи на Балканите през XIV и XV в. са успели да поставят на второ място народностното си съзнание и да наблегнат силно на православието като обединителен елемент.

Тази тенденция най-силно е изразена в житийната литература. Светиите са житители на горния Ерусалим, от който идват, и към него се стремят да стигнат. Истинските светии не принадлежат на определена народност.

Днешният историк и патролог мирянин, когато се занимава с жития на светци от горепосочения период, се намира пред едно странно явление, което безспорно е трудно да се обясни с фактите от гражданската история. Ако оставим настрана житията на светците от по-ранните векове, житиелписците от този период посвещават доста страници и на свои съвременници-светци, които не принадлежат към тяхната народност. Във връзка с това даваме няколко характерни примера.

Византиецът Калист, цариградски патриарх¹, пише житие на българина монах Теодосий Търновски². Житието на преподобния Григорий

¹ За Калист като писател вж. А. В. Гóvη: *Τό συγγραφικόν έργοv τού οίμουρνεvυχοv πατριάρχοv Καλλίστου Α΄. Αθήναι*, 1980.

² Запазено е само в среднобългарски превод. Издадено е за първи път от О. Бодянский. Житие и жизнь преподобнаго отца нашего Феодосия, иже в Търновъ постничествовавшего, ученика суца блаженнаго Григория Синаита списано святаейшим патриархом Константиана града кир Калистом. — В: Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Кн. I, с. I—IV. М., 1860. Попълно е изданието на В. Н. Златарски. Житие и жизнь преподобнаго отца нашего Феодосия иже в Търновъ постничествовавшего съписано святаейшим патриархом Константиана града кир Калистом. — Сб. ИУИИ, кн. XX, нова редица книга втора, 1904. Пълно новобългарски превод на житието е направил В. Сл. Киселков. Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметник. С., 1926. Преводът обхваща втората част на книгата (с. 1—32) под заглавие „Житието на св. Теодосий Търновски“. На новобългарски са превели откъси от житието Б. Ангелов и М. Генов (1922), И. Дуйчев (1944), М. Генов (1947), Левкийски епископ Партений (1974). За житието на Теодосий Търновски общо вж. А. В. Гóvη. *Op. cit.*, p. 69—120.

Синаит³, написано от същия византийски писател, е преведено на среднобългарски и има голямо разпространение между славяните.⁴ Ръкописите на този превод са десетки, а гръцките ръкописи едва надминават пет.⁵ Византиецът Григорий⁶ съставя житието на Ромил⁷, който е роден в пределите на българската държава, работи в България и Византия и умира в Сърбия. Българинът Григорий Цамблак успоредно с похвалните слова за Евтимий Търновски⁸ и Килриан⁹, и двамата от български произход, посвещава две жития на другородци — сърбина владетел Стефан Дечански¹⁰ и гърка новомъченик Йоан¹¹.

В последната творба е изразено по изключителен начин единството на православието. Българинът Григорий Цамблак, който опознал отблизо турското варварство, възпява мъчението на един светец-грък¹², почитан особено много от румъните. В описанието на мъченичеството се представят редом един до друг в отлично сътрудничество тримата предвечни врагове на православието. Латинецът, собственик на кораб, предава и праща на мъчение Йоан. Татаринът, управител на Бялград, олицетворение на мохамеданите, заповядва на своите войници да подложат на мъчение

³ Гръцкия текст е издал през 1894 г. И. Помяловский. Житие иже во святых отца нашего Григория Синаита по рукописи Московской синодальной библиотеки. — Записки историко-филологического факультета императорского С. Петербургского университета. Ч. 35, СПб., 1894; за живота му общо вж. А. В. Гóвн. *Op. cit.* p. 29—68.

⁴ Среднобългарският превод на житието въз основа на ръкопис № 1488 от библиотеката на Петроградската духовна академия е публикувал П. А. Сырку. Житие Григория Синаита составленное константинопольским патриархом Калистом. Текст славянского перевода жития по рукописи XVI в. и историкоархеологическое введение. — Памятники древней письменности и искусства 272. СПб., 1909. Обширният увод заема I—LXXXIX, а текстът се съдържа на с. 1—48. За преводите въобще на това житие вж. А. В. Гóвн. *Op. cit.*, p. 31—44.

⁵ Ръкописите, които съдържат гръцкия текст на житието, са следните: а) на Великата лавра на Св. гора № 1201—I 117, л. 224а—257б, XV в.; б) на Синодалната библиотека в Москва № 293 (по архимандрит Сава), л. 7а—40а, XVI в.; в) на манастира „Св. Пантелеймон“ в Св. гора, № 173 (Athon, 5680), л. 63а—124б, XVI в.; г) на Гръцкото училище в Корти № 7, с. 1—47, XVIII в.; д) на Иверския манастир в Св. гора № 557 (Athon, 4677), л. 155а—210б, XVIII в.; е) на Великата лавра в Св. гора № 1553—Л 63, л. 1а—9б и 114а—116а, XVIII в. (1752).

⁶ За монаха Григорий вж. Кл. Иванова. Григорий. — В: Речник на българската литература. Т. 1. С., 1976, с. 284, където е и съответната библиография.

⁷ Отначало е бил обнародван среднобългарският превод на житието. Изданието е направил П. А. Сырку. Монаха Григория Житие преподобнаго Ромила. — Памятники древней письменности и искусства 136, СПб., 1900. Неотдавна гръцкия текст публикува Fr. Halkin. Un ermite des Balkans au XIVe siècle. La vie grecque inédite de saint Romylos. — Byzantion 31 (1961), 111—147; P. Devos. Le version slave de la vie de S. Romylos. — Byzantion 31 (1961), 149—187.

I. Du jéev. Romano. — Bibliotheca Sanctorum, 11 (1968), 312—316, където има и богата библиография.

⁸ Тук цитатите са по последното му издание: П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорин Цамблак. С., 1971, с. 112—232.

⁹ Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. Ч. I. С., 1958, с. 180—190.

¹⁰ Я. Шафарик. Живот краля Стефан Дечанског. — Гласник друштва српске словесности, у Београду, 11 (1859), 35—94.

¹¹ Тук цитатите са по П. Русев, А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966, с. 90—109.

¹² Йоан бил родом от Трапезунд, т. е. от гръцката столица на империята на Трапезунд, която попаднала в турски ръце през 1461 г.

оклеветения християнин. И накрая евреинът, жител на Бялград, с меч си дава развързка на драмата. Йоан предава душата си на господата, но зовът му за противодействие срещу усилията за отклоняване на православните от вярата им започва да се разпространява постепенно в границите на обширната Османска империя.

Сравнително рано и православните гърци проявили интерес към този паметник на българската словесност. Това е разбираемо: врагът на православните е бил общ. Всеки един, който се е опитвал да принуди християните да се откажат от вярата си и да приемат религията на завоевателя, е бил враг на православието. Затова и тази творба, без да претърпи значителни изменения, е била приспособена към действителността, която се е създавала след падането на балканските народи под османска власт.

До днес след специално проучване на ръкописната традиция и на издадените текстове сме установили четири превода-варианти на мъченичеството на Йоан Нови Бялградски.

Първ е проявил интерес към текста на мъчението Александрийският патриарх Никифор (1639—1645). Родом от Крит, той бил учен човек и учител в Патриаршеската велика гръцка школа. Свързан тясно с Молдова, той бил духовен баща на тогавашния владетел на тази страна. Заради това последният помогнал, като подкрепил избора на Никифор за патриарх. По всяка вероятност Никифор много пъти е ходил в Молдова. Там се е намирал веднага след избора си и преди смъртта си (1645)¹³. В тази страна се запознал с мъчението на Йоан и с голямата почит към него. Толкова много го въодушевили тези неща, че побързал не само да преведе „Мъчението“, но съставил и служба. Двата текста били публикувани през 1819 г. в Яш с иждивението на сънародника на светеца Тома Буюки.¹⁴ За съжаление малко екземпляри от това издание са съхранени и те са трудно достъпни.¹⁵ Същият текст установих и в два ръкописа, съответно в ръкопис № (38) 81 на Гръцкото филологическо дружество в Цариград от XVIII в. (с. 1—32)¹⁶ и анонимно в ръкопис № 812 на Светогорския манастир Ватопед от XVIII в. (л. 43а—64а)¹⁷. „Мъчението“ се съдържа на л. 576—64а.

¹³ За Никифор Александрийски вж. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως. Σημειώσεις περί του πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Νικηφόρου, В: Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, 3 (1889), 494—503. Γ. Γ. Μαζαράκη. Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀλεξάνδρεια, 1932, σ. 321—332. Χρ. Παπαδοπούλου. Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62—1934). Ἀλεξάνδρεια, 1935, σ. 695—699.

¹⁴ Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἰωάννου τοῦ Τραπεζουντίου. Συντεθεῖσα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυρίου Νικηφόρου τοῦ Κρητός. Καὶ νῦν πρῶτον ἐκδοθεῖσα μετὰ τινῶν προσθηκῶν καὶ διορθώσεων, φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ κυρίου Θωμᾶ Μπουγιούκη τοῦ Τραπεζουντίου. Ἐν Ἰασίῳ 1819. Ἐν τῇ ἐλληνικῇ τοπογραφίᾳ.

¹⁵ L. Petit отбелязва два екземпляра, от които първият се намира в личната му библиотека, а вторият в библиотеката на Гръцкото филологическо дружество в Цариград (Bibliographie des ακολουθίες grecques. Bruxelles, 1926, p. 121). И двата екземпляра днес са недостъпни. Екземпляр от това издание намерих в библиотеката на Иверския манастир в Св. гора (Δ. Σ. Γκίνης, Β. Γ. Μέξας. Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800—1863, Τ. Ι. Ἐν Ἀθήναις, 1939, σ. 178, Νο 1118).

¹⁶ Δ. Μ. Σάρρου. Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου, ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 9 (1932), 134—135.

¹⁷ Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου—Γέροντας Ἀρκαδίου ἱεροδιακόνου βατοπεδίνου. Κατάλογος τῶν

„Мъчението“ носи следния наслов: „Мъчение и житие на светия славен великомъченик Йоан Нови от Трапезунд, пострадал в Бялград, наричан още Акерман, в лето 1500 от божие рождение, т. е. в хиляда и петстотното“. По-долу се позовавам на ръкописа от Ватопедския манастир.

Никифоровият превод на „Мъчението“, макар че следи в общи линии оригинала, е свободен. Очевиден е стремежът на патриарха да го пригоди към съвременната си действителност и с различни пояснения и добавки да го направи достъпен за гръцкия читател.

Йоан произхожда от Лазики. Собственикът на кораба е бил „папист, от онези, които вярват в догмите на западната църква и които вярват в папата“. За да обясни омразата на капитана към Йоан, той добавя, че първият всеки ден спорел с втория за догмите и особено за произхода на Светия дух и че Йоан винаги бил победител в диалозите, като доказвал, че догмите на капитана са лъжливи. Вместо името Бялград използва името Левкополис, но същевременно прибавя, че на турски градът се нарича Акерман и се намира на Черно море „на края на Молдавия“ (или „по крайбрежието на Молдавия“)¹⁸. Управителят на града не е персиец, а османец и „стриктен пазител на османските догми“.

Вторият грък, който е запленил от съдържанието на Йоановото мъчение и бърза да го преведе на новогръцки език, е критският книжовник и духовник Мелетий Сиригос (1585—1663). Получил добро образование в Италия, Мелетий рано поставя силите си на разположение на църквата. Работи главно на о-в Крит, в Александрия и Цариград. Основава училище, в което преподава граматика и „науки“. Получил титлата учител на „великата Христова църква и протосингел“. Животът му бил от начало до край непрекъсната борба срещу латинската и протестантската пропаганда. Заради непреклонния си характер много пъти бил пращан на заточение. Оставил ни е много произведения (оригинали и преводи), между които важни са житията на новомъчениците. Характерното е, че по-голямата част от житията е написана в изгнание.¹⁹ В Молдовлахия Мелетий е пътувал четири пъти (1632—1633, 1635—1637, 1642—1643 и 1645—1646)²⁰.

ἐν τῇ ἐκφῶσιν μουτῆ Βατοπεδίου ἀποκατεμένων κωδίκων, Paris, 1924, σ. 158. Срв. Μητροπολίτου πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου. Συμπλήρωμα ἀγορευτικῶν καταλόγων Βατοπεδίου καὶ Λαύρας (Μνημεῖα ἀγιολογικά). Paris, 1930, σ. 42.

¹⁸ Бялград отначало бил наричан от византийците "Аспрон (= бяло). Безспорно от византийското "Аспрон са произлезли по-новите имена на града: гръцките Λευκόπολις и "Аспробиаспρον, славянското Бялград, турското Акерман, румънското Cetatea Albă, руското Белгород. Намирал се е на мястото на колонията на милетци Тирас при устието на р. Днестър.

¹⁹ За Мелетий Сиригос вж. следните основни съчинения: J. Pargoire. Meletios Syrigos, sa vie et ses œuvres. — Echos d'Orient, 11 (1908), 264—280, 331—340; 12 (1909), 17—27, 167—175, 281—286, 336—342; K. I. Δουβουνιάτου. Μελέτιος Σύριγος (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Συνδέσμου). Ἐν Ἀθήναις, 1914, Γ. Γαλατάκη. Βιογραφικὸν σχέδιον περὶ τοῦ Μελετίου Συρίγου. — Ἐκκλησιαστικὸς φάρος, 24 (1925), 5—128. Π. Γ. Νικολοπούλου. Συρίγος Μελέτιος. — Ὁρησκυτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, 11 (1967), 594—596; Z. Τσιρπανλῆ. Ἑλληνες λόγιοι ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Μελέτιος Σύριγος (1586—1664). — Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς, 156—171; Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὰ ἔτη τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μελετίου ἱερομονάχου Συρίγου τοῦ Κρητός (1585—1663), β Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδη, Βενετία 1974, С., 276—378.

²⁰ J. Pargoire. Op. cit., 11 (1908), 337—339; 12 (1909), 17—19, 23—26, 167—168; K. I. Δουβουνιάτου. Op. cit., p. 9—10, 11, 14—15, 18, 22—23. Γ. Γαλατάκη. Op. cit. и списание, 24 (1925), 48—50, 71—75, 84—85; Z. Τσιρпанλῆ. Op. cit. и списание, 54 (1917), 161—162, 165—166, 168.

При последното си отиване там (1645—1646) Мелетий съставил служба на Йоан.²¹ Три години по-късно, по-точно през септември 1649 г., Мелетий превел и преработил на гръцки език „Мъчение на Йоан Нови Бялградски“.²² Двата текста се пазят в саморъчен ръкопис на Мелетий, който се съхранява в библиотеката на метоха „Божия гроб“ в Цариград под № 778.²³

Преводът на Мелетий представя особен интерес. В заглавието се отбелязва, че текстът е даден, „както се казва в българския текст“. Това означава, че Мелетий е имал непосредствено пред очи българския оригинал. Разбира се, не ни е известно дали той е знаел български, но не е изключено да е научил този език при честите си пътувания в Молдовлахия. Както също не е изключено да е превел текста с помощта на някой, който е знаел български.

Преводът е свободен. Мелетий внася в текста диалог между капитана и Йоан. Бялград е наречен Аспрокастрон, а управителят му е агарянин и е свиреп защитник на религията на Мохамед.

Около сто години след превода на Мелетий тогавашният митрополит на Пройлав и по-късно цариградски патриарх Калиник III (1757)²⁴ пристъпил към съставяне на нов превод — вариант на житието на мъченик Йоан. Този учен йерарх, роден и умрял в своето родно място Загора (1713—1791), преди да заеме цариградския престол и по-точно през годините 1743—1748, бил митрополит на Пройлав. През 1746 г., както сам отбелязва, той се намирал в Бялград и по-точно в една сграда при храма „Св. Йоан Предтеча“²⁵, където за пръв път е било погребано тялото на мъченик Йоан. Там, в тази сграда, той написал „Мъчението на Йоан“ под заглавие „Житие и подвиг на св. Йоан Нови мъченик, преведено от славян-

²¹ На три места в ръкопис № 778 от Божигробския метох в Цариград, в които са запазени текстовете, ясно личи, че поне службата е написана през 1646 г. По-точно на с. 599 е отбелязано: „1646 май 1 започнах да съставям тази служба в Яш, а бе завършена в Сучава.“ Също и на с. 603: „1646 май 1-ий. В Яш, Молдавия.“ И накрая на с. 679: „Състави се настоящата служба от Мелетия йеромонаха Сиригос критянина през 1646 г. от вълотеното низхождение, през месец май, в Сучава.“ Срв. J. Pargoire. Op. cit., II (1908), 280: „Α. Παλαδοπούλου-Κεραμέως. Ἱεροσολυμιτικῆ βιβλιοθήκη. Τ. 5. Πετροград, 1912, с. 271.“

²² На с. 567 от ръкописа в Божигробския метох е отбелязано: „1649-то спасително лето, септемврий, на Йоан, Андрей и родителите. Мъчението на светия мъченик Йоан Сучавски.“ Срв. J. Pargoire. Op. cit., II (1908), 280. Разбира се, това сведение създава множество проблеми и въпроси. За пример изтъквам някои: а) нормално погледнато, трябваше преводът на мъчението на гръцки да предшества съставянето на службата, за да послужи като извор при съставянето ѝ; б) съставянето на превод-вариант е било по-лесно в Молдовлахия, особено ако приемем, че Мелетий не е знаел среднобългарски; в) оригиналният текст на „Мъчението“ е могъл да се намери без особени трудности в Молдовлахия.

²³ J. Pargoire. Op. cit., II (1908), 280. Α. Παλαδοπούλου-Κεραμέως. Op. cit., τ. 5, с. 271—272. Тези текстове установихме и в ръкопис № 28 в библиотеката на Загора в Пилион (с. 183—209). Вж. Κ. Δουβουνιώτου. Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ζαγοράς; В Νέος Ἑλληνομνημῶν 13 (1916) 118.

²⁴ За Калиник вж. Κ. Ι. Δουβουνιώτου. Καλλίνικος Γ' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ „Ἱεροῦ Συνδέσμου“). Ἐν Ἀθήναις, 1915; В. Σκουβαρί. Τό παλιότερο ἀρματολίχι τοῦ Πηλίου καί οἱ Ἀρβανίτες στή Θεσσαλοναγνησία, Βόλος, 1959, с. 12, σημ. 9; Ἰωάννης Πρίγκος (1725—1789). Ἡ ἐλληνική παροικία τοῦ Ἀποστερντα. Ἡ σχολή καί ἡ βιβλιοθήκη Ζαγοράς. Ἀθήνα, 1964, с. 141, σημ. 1; В. Скуварас съобщава, че той има неиздадена обстояйна биография на Калиник.

²⁵ На последната страница на мъчението Калиник отбелязва, че то било „написано в Бялград в нашия дом, който е при църквата на Божия Предтеча, през 1746 г., март 17, и вие, които четете, молете се за мене и ме поменавайте в молитвите си към бога“ (3, с. 58).

ски и поправено от Високопреосвещения Пройлавски митрополит кир Калиник“. Текстът се пази в собствения ръкопис на Калиник под № 28 в библиотеката на Загора²⁶, село в планината Пилион, Тесалия (с. 43—58).

Макар че в заглавието се казва, че „Мъчението“ е „преведено от славянски и поправено от Високопреосвещения Пройлавски митрополит кир Калиник“, не изглежда Калиник да е преводач на житието. В същия ръкопис (№ 28, с. 183—209) Калиник помества службата и „Мъчението“, написани от Мелетий Сиригос. Това означава, че е твърде вероятно Калиник при съставянето на превода-вариант на „Мъчението“ да е имал пред очи превода-вариант на Мелетий Сиригос.

И преводът на Калиник е свободен. Често в него се внасят добавки, пояснения и промени, а същевременно се забелязват и съкращения. Така „Мъчението“ се приспособява към времето и положението на нещата при Калиник. Като характерни примери посочваме следните: Съотечествениците на Йоан търгуват с корабите през Черно море; „Най-често посещават градовете, които са покрай Дунава и по останалите провлаци“; Йоан пътувал със стоката си „към земите на Севера“; Капитанът и Йоан разговарят „за петте различия, а най-вече за властта на папата и изхождането на Свети дух“.

Последният превод — вариант на „Мъчението“, е направен от преподобния Никодим Агиорит, забележителна фигура на новия елинизъм (1749—1809).²⁷ През 1794 г. Никодим в произведението си „Нов мартирологий“

²⁶ К. Δουβουνιάτου. Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ζαγοράς, β Νέος Ἑλληνομνήμων 13 (1916) 118. През 1785 г. Калиник подарил ръкописите си на училището на своето село, както сам казва в ръкопис № 57 (л. 89б) от библиотеката на Загора: „Привърши се писането в година хиляда седемстотин осемдесет и пета, когато всички мои книги подарих на новопостроеното гръцко училище в родното ми място, та и те да се причислят към малките и големи други книги на прелобезния ми зет“ (вж. текста у К. Δουβουνιάτου, Калиник III . . . , с. 31).

²⁷ За Никодим Светогорец вж. Βίος ἐν συνόψεως τοῦ μακαρίου καὶ αἰδίου διδασκάλου Νικοδήμου Ἁγιορείτου συγγραφῆος τῆς παροῦσης βίβλου, συγγραφῆς παρὰ τοῦ ὀσιολογιστάτου κυρίου Ὀνούφριου Ἰβηρίτου, Β Παύλου τοῦ θείου καὶ ἐνδόξου ἀποστόλου αἱ ἰδ' ἐπιστολαὶ ἐρμηνευθεῖσαι μὲν ἑλληνιστὶ ὑπὸ τοῦ μακαρίου θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, μεταφρασθεῖσαι δὲ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς καινότεραν διάλεκτον, καὶ σημειώμασι διαφόροις καταλαϊσθεῖσαι, παρὰ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου Νικοδήμου Ἁγιορείτου. Ἐνετίησιν, 1819; σσ. 1ά-1β'; Α. Παπαδοπούλου Βρεστοῦ. Νεοελληνικὴ φιλολογία. Μέρος Α'. Ἐν Ἀθήναις, 1854, σσ. 233—234. Κ. Ν. Σάθα. Νεοελληνικὴ φιλολογία. Ἐν Ἀθήναις, 1868, σσ. 624—626; Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἀγῶνες διὰ δόξαν τῆς ἡμῶν ἐκκλησίας τελεσθέντες παρὰ τοῦ ὀσιολογιστάτου καὶ μακαρίου καὶ αἰδίου Νικοδήμου μοναχοῦ, συγγραφέντες δὲ παρὰ τοῦ ἐν Χριστῷ ἀδελφοῦ τοῦ Εἰθυμίου ἱερομονάχου, в Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 4 (1920), 636—641; 5 (1921), 210—218; V. Grumel, Nicodème l-Hagiorite. — Dictionnaire de Théologie Catholique. 11 (1931), 486—490; Ε. Ἰ. Καρπαθίου. Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης. — Ἐκκλησία, 13 (1935), 50—51, 60, 67, 75—76, 83—85, 92—94; Σωφρονίου Εἰστρατιάδου, πρ. Λεοντοπόλεως. Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης. — Μακεδονικά, 1 (1940), 38—57; I. Θ. Κολιτσάρα. Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (1749—1809). — Ἀκτίνες, 16 (1953), 400—454, 511—515; 17 (1954), 30—35. Θεοκλήτου Διονυσιάτου. Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης. Ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα του 1749—1809). Ἀθήναι, 1959; C. Papoulidis. Nicodème l-Hagiorite (1749—1809). — Θεολογία, 37 (1966), 294—313, 390—415, 576—590; 38 (1967), 95—118, 301—313; Χ. Σ. Τζώγα. Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἁγίῳ Ὄρει κατὰ τὸν ἸΓ' αἰ. Θεσσαλονίκη, 1969, σσ. 46—51. Νικόδημου Παυλοπούλου. Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης. Ἀθήναι, 1971. (Ἐκκλησιαστικαὶ ἐκδόσεις ἐθνικῆς ἑκατονπεντηκονταετηρίδος 5); C. Cavarinos. St. Nicodemos the Hagiorite. Belmont, Massachusetts U. S. A., 1974 (Modern Orthodox Saints 3); G. S. Bebis. St. Nicodemos the Hagiorite. Post-byzantine ecclesiastical personalities. Brookline, Massachusetts, 1978 (The byzantise fellowship lectures Number Three), p. 1—17.

публикува кратък превод-вариант на „Мъчението на Йоан“.²⁸ Същият отбелязва, че „това мъчение е преведено на нашия език от славянски“²⁹, но става ясно, че той самият не е превел текста. За съставянето на краткия си вариант сигурно е използвал един от предишните преводи на „Мъчението“. Затова се повтарят и от него почти всички характерни елементи на предишните преводи-варианти. Трябва да се отбележи, че „Мъчението“ на Йоан заема видно място в горната сбирка на Никодим. Макар че Никодим погрешно поставя мъченичеството на светеца в годината 1492³⁰, този текст заема първо място в сбирката „Нов мартирологий“ и Йоан е „добро начало на всички намиращи се там новомъченици“.

Тук може да се направят следните общи забележки-изводи:

1. „Мъчението на Йоан Нови Бялградски“ от Григорий Цамблак заема видно място в православната агиология от по-ново време. Може би е първото мъчение от този период.

2. Именно това прави произведението твърде навременно през XVII в. и нататък, когато се засилва дейността на чуждите верски пропаганди (римокатолическа³¹ и протестантска³²) на Изток, увеличават се клеветите на евреите срещу християните³³ и се уголемяват турските усилия за ислямизиране на православните народи в Османската империя.

3. Тези неща са използвани по превъзходен начин от гръцките преводачи-съставители на мъчението на св. Йоан (Никифор Александрийски, Мелетий Сиригос, Калиник III Цариградски и Никодим Агиорит), които са добавили и нови. Главните нови елементи, които гръцките преводачи-съставители въвеждат в текста, са следните: а) опити за географска ориентация на читателя във връзка с градовете, които се споменават в текста; б) въвеждане на догматичен диалог между латинеца-капитан и Йоан; в) пространно описание на характерите на действащите лица в текста; г) заместване на татарина — началник на Бялград, с османец или турчин управител; д) обграждане с почести на управителя на Бялград от страна на царя в случай на помохамеданчване на Йоан; е) изоставяне на сведенията за вярата на татарина-управител в слънцето и звездите; ж) приемане на християнството от евреина; з) посочване на храма, в който е бил

²⁸ Νέον Μαρτυρολόγιον. Ἀθήναι, 1856², σσ. 21—23; Νέον Μαρτυρολόγιον. Ἀθήναι, 1961 (ἐπιστοσίφ Π. Β. Πάσχου)³, σσ. 27—29. По-долу препращаме само към последното издание, защото двете първи са недостъпни.

²⁹ Νέον Μαρτυρολόγιον. Ἀθήναι, 1961³, σ. 27, σημ.1.

³⁰ Ibidem, p. 27. Както е известно, българските и някои други изследователи правилно поставят мъчението на Йоан около 1330 г. (Срв. П. Русев, А. Давидов, Григорий Цамблак . . . , с. 60). Други хронологии вж. у I. M. Περαιτῶν η. Λεξικόν τῶν νεομάρτύρων. Ἀθήναι, 1972, σс. 230—231, σημ. 106 (Ἐκκλησιαστικά-ἐκδόσεις ἑθνικῆς ἐκατονταετηρονταετηρίδος 9).

³¹ Тук вж. Π. Γρηγορίου. Σχέσις Καθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων. Ἀθήναι, 1958; Кирил патриарх Български. Католическата пропаганда сред българите през втората половина на XIX в. I (1859—1865). С., 1962, с. 7—40; Α. Ε. Βακαλοπούλου. Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Τ. Γ'. Θεσσαλονίκη, 1968, σ. 382 ἐξ; G. Hering. Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620—1638. Wiesbaden, 1968.

³² За протестантската пропаганда вж. I. N. Καρμίρη. Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός. Τ. I. Ἀθήναι, 1937; Γ. Α. Μεταλληνόυ. Τό ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν κατὰ τὸν ΙΘ' αἰ. Ἀθήναι, 1977, σ. 71—119.

³³ В лицето на православните християни евреите виждали силни икономически конкуренти. Затова често се оплъчвали срещу християните и ги клеветели пред турските власти. Вж. за пример сведенията за новомъчениците Йоан Тасоски, Симеон Трапезундски и свещеномъченик Гавриил (Нов мартирологий, с. 72—73, 73—74 и 80).

погребан Йоан; и) сведенията за разрешението за пренасянето на мощите от Бялград в Сучава; й) описание на някои чудеса.

4. С тези няколко добавки и промени, а понякога и със съкращения това произведение било приспособено към епохата, за да послужи като общо антиеретично пособие, което е насочено срещу най-големите врагове на православието — мохамедани, латинци и евреи. Така „Мъчението на Йоан Нови“, написано от българския книжовник Григорий Цамблак на български език, за да възпее мъченичеството на един грък от Трапезунд и да подсили вярата на православните румънци, с тези преводи станало известно и на православните гърци, за да се подчертае така нерушимото единство на православието, което се е основавало, основава се и ще се основава върху кръвта на своите мъченици.

СЪКРАЩЕНИЯ

В — ръкопис от манастира Ватопед в Св. Гора, № 812, л. 57а—64а.

З — ръкопис от библиотеката на Загора в Пилион, № 28, с. 43—58.

М — ръкопис от метоха на Божи гроб в Цариград, № 778, с. 571—594.